

**РЕМІСНИЧА ОСВІТА В УКРАЇНІ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ
СТОЛІТТЯ) ЯК ЧИННИК СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ**

У статті висвітлено соціалізаційні можливості та головні тенденції розвитку ремісничої освіти в Україні в кінці ХІХ – на початку ХХ століття. Ремісничі школи та училища представлено як чинник соціалізації дітей шкільного віку, в тому числі й з незахищених груп населення України

Проблема розвитку ремісничої освіти в Україні в історико-педагогічному контексті довгий час залишалася малодослідженою з огляду на кілька головних причин: по-перше, невеликої кількості архівних матеріалів, що стосувалися б розвитку ремісничих навчальних закладів; по-друге, внутрішніми суперечностями історичного розвитку ремісничої освіти, що зумовлювалося регіональними соціально-економічними й соціокультурними умовами і ускладнювало історико-педагогічний пошук; по-третє, деякою однозначністю історичних оцінок ролі і місця ремісничої освіти в освітньому просторі Російської імперії, оскільки реміснича освіта тлумачилася почасти як така, що ставала чинником гноблення пролетарських прошарків населення, готуючи дітей шкільного віку до тяжкої, непосильної праці. У сучасних історико-педагогічних дослідженнях традиційно більш значуще місце займає вивчення загальноосвітньої школи, ліцейної, гімназійної та вищої освіти. Ремісничі ж училища, реальні класи в гімназіях, фабричні школи як об'єкт історико-педагогічного дослідження частіше зустрічаються в історичних, а не історико-педагогічних роботах (В.Курченко, А.Нарадько, О.Степанишина та ін.) [1-2].

Останнім часом з'явилися наукові праці, що висвітлюють розвиток ремісничої освіти в Україні з історичної, історико-педагогічної та соціально-педагогічної позицій; насамперед, варто згадати дисертаційне дослідження А.Б.Задорожнюка «Ремісниче та фабрично-заводське виробництва в містах і містечках Подільської губернії кінця XVIII – початку XX століття: історичний аспект», де розкрито головні тенденції соціально-економічного розвитку регіону, що привели до зростання ролі ремісничої освіти та збільшення її частки у загальній структурі освіти регіону [3]. Деякі відомості про розвиток ремісничої освіти для дівчаток представлено у дослідженні О.В.Аніщенко «Розвиток професійної освіти жінок в Україні (друга половина XIX – початок XX століття)» [4]. Однак цілісного аналізу розвитку ремісничої освіти в Україні в історико-педагогічному контексті до цього часу не здійснено.

Метою цієї статті є визначення ремісничої освіти в Україні в кінці XIX – на початку XX століття як чинника соціалізації дітей шкільного віку. У соціальній педагогіці соціалізація тлумачиться як процес і результат засвоєння і подальшого відтворення особистістю соціального досвіду [5]. При цьому головними чинниками соціалізації вважаються сім'я та найближче середовище спілкування (мікрочинники); навчальний заклад, місце проживання, етнічна та конфесійна належність дитини (мезочинники); тип держави та людство як загальне середовище розвитку цивілізації (макрочинники). Як бачимо, серед вказаних чинників фактично неможливо чітко окреслити значення ремісничої освіти як фактора соціалізації дітей шкільного віку. Однак ми вважаємо, що реміснича освіта була суттєвим чинником соціалізації дітей з нижчих прошарків населення в Україні, оскільки:

- 1) у ремісничих училищах діти з селянських, міщанських та робітничих родин отримували начала майбутньої професії, тому могли розраховувати на певний рівень соціальної мобільності у межах своїх статусних можливостей;

- 2) ремісничі училища почасти ставали фактором соціального захисту для особливо соціально незахищених груп дітей (сиріт, дітей-інвалідів, дітей з найбідніших сімей тощо);
- 3) з розвитком фабрично-заводського виробництва реміснича освіта могла стати підґрунтям для вступу до реального училища, що збільшувало можливості соціальної мобільності.

Як свідчать історичні матеріали, соціальний статус учнів ремісничих училищ в Україні був досить низьким: переважна більшість цих дітей походили з робітничих та селянських родин, як це представлено в табл.1. та на рис.1 на прикладі Київського учбового округу.

Таблиця 1.

**Соціальний статус учнів ремісничих училищ в Київському учбовому
окрузі у 1908 році**

Назва ремісничого училища	Дітей потомствених	Дітей особистих і дворян	Духовного звання	Дітей почесних і громадян	Дітей міщан і цехових	Дітей козаків	Дітей селян	іноземців	Інших
Київське Олександрівське ремісниче училище	8	5	2	3	49	6	46	3	22
Полтавське ремісниче училище	6	3	3	4	33	63	68	-	3
Чернігівське Олександрівське ремісниче училище	1	-	4	-	51	11	19	-	4
Глухівське імені Н.А.Терещенка ремісниче училище	-	1	2	-	17	15	24	-	-
Бердичівська школа ремісничих учнів	3	-	-	1	35	-	31	-	-
Кагарликська нижча	-	-	-	-	3	-	38	-	-

ремісничя школа										
Чорнобильська ремісничя школа	нижча	1	-	-	-	18	1	28	-	-
Мринська школа	нижча ремісничя	1	2	1	4	1	33	6	-	-
Остерська школа	нижча ремісничя	-	1	-	-	2	8	4	-	-
Клинцовська ремісничя школа при технічному училищі	нижча	-	-	1	1	22	-	14	-	-
Чеботарська ремісничя школа	нижча	-	-	-	-	-	-	20	-	-
Разом по 11 ремісничих училищах округу – 781 учень		20	12	13	13	231	13	298	3	29

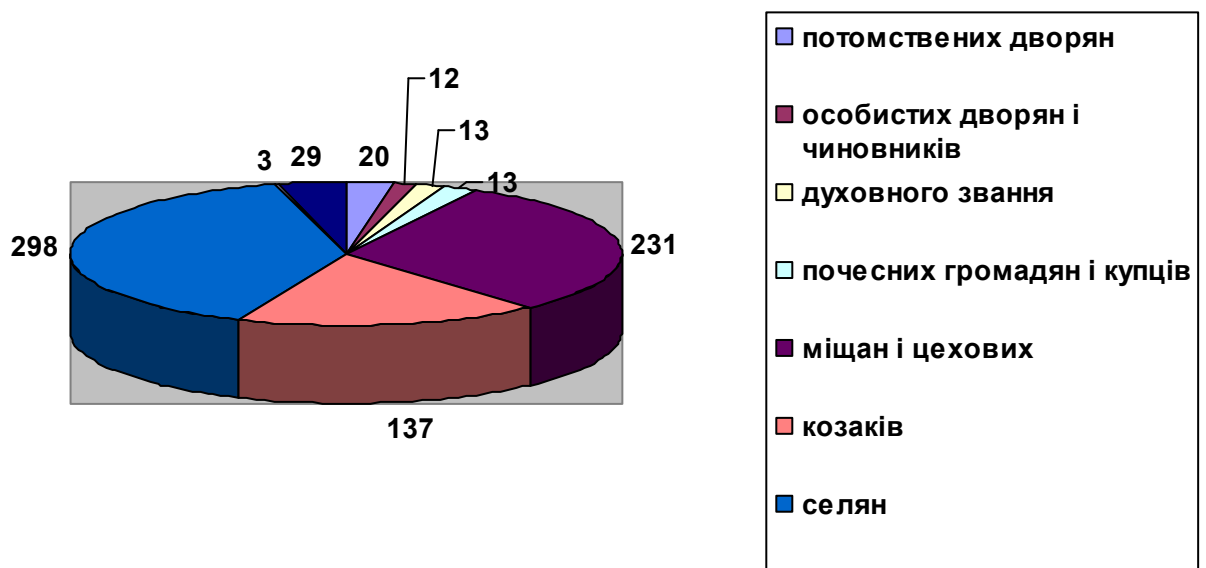

Рис.1. Соціальне походження учнів ремісничих училищ в Україні у 1908 р. (к-ть осіб), згідно з табл.1.

Як свідчать дані, наведені на рис.1., переважна більшість учнів ремісничих училищ в Київському учбовому окрузі походили з міщанських, робітничих та селянських родин (загалом 68%), досить значною була частка дітей з козацьких сімей (переважно з лівобережних губерній) – 17,5%. Дітей з більш заможних

прошарків населення були одиниці; вказані дані є свідченням того, що ремісничі училища виконували суттєву стратифікаційну функцію у контексті відновлення робітничих кадрів для різних галузей промисловості в Україні [6].

Через два роки, у 1911 році, ремісничі училища в Київському учбовому окрузі налічували вже 1104 учні, в 1912 – 1240. Зростання кількісного складу ремісничих училищ округу представлено на рис.2. [6-9].

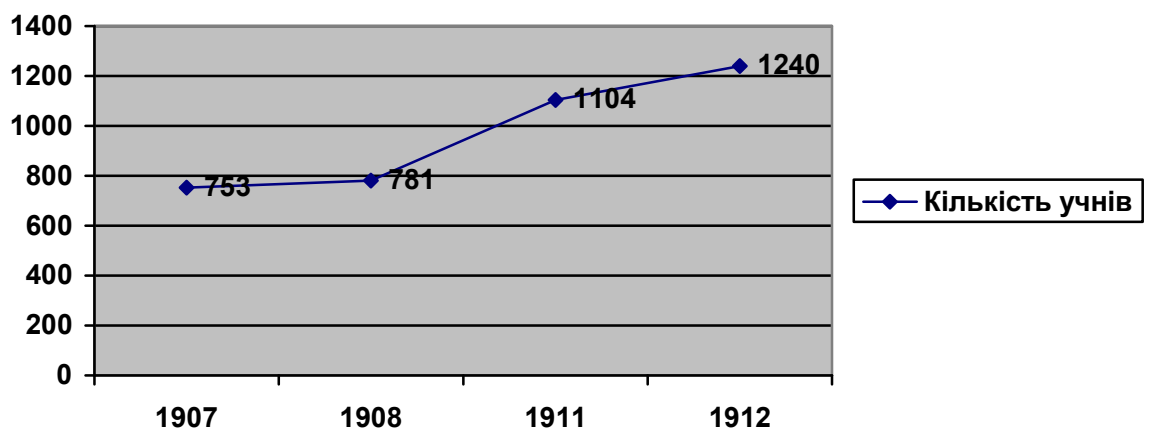

Рис.2. Кількісний склад учнів ремісничих училищ Київського учбового округу у 1907-1912 рр. (к-ть осіб)

Поступове зростання кількості учнів у ремісничих училищах округу було викликане, безумовно, соціально-економічними та соціокультурними зрушеннями як на території Київського учбового округу, так і інших регіонів. Так, швидкими темпами зростали: цукрова, машинобудівна, суднобудівна, сільськогосподарська галузі, розвивалися торгівля і дрібні приватні ремесла. Наприклад, у вказаних у таблиці 1 ремісничих училищах спеціалізації, за якими готували до майбутньої професійної діяльності учнів, розподілялися таким чином: у Київському ремісничому училищі – слюсарне, токарне, ковальське, столярне, різьбярське та шорне ремесло; у Чернігівському – слюсарне, столярне й ливарне; в Полтавському – слюсарно-токарне, ковальське, ливарне і столярно-модельно-різне (передбачало навчання виготовляти меблі); в Глухівському – слюсарно-ковальське і столярно-модельне; у Брацлавській ремісничій школі – слюсарно-ковальське, столярно-токарне і ливарно-модельне

ремесло; в Чоботарській – слюсарно-ковальське, столярно-токарне і сільськогосподарське; у Київській, Кагарлицькій, Чорнобильській, Клинцовській, Мринській, Черкаській, Житомирській, Кам'янець-Подільській, Ново-ушицькій нижчих ремісничих школах і Бердичівській школі ремісничих учнів – слюсарно-ковальське і столярно-токарне ремесла; у Кролевецькій ремісничій школі – слюсарно-ковальське, столярно-токарне і ткацьке ремесла. У 1910 році Остерська реміснича школа була реформована таким чином, що у ній скасовано столярне і відкрито слюсарно-ковальське відділення [8].

Зміст освіти у ремісничих училищах і школах на початку ХХ століття вмщував не лише спеціальні, а й загальноосвітні предмети, що також впливало на загальну соціалізацію випускників цих шкіл. Безперечно, якість загальноосвітньої підготовки учнів ремісничих шкіл залишалася протягом усього часу їх існування не досить високою, що засвідчують, насамперед, звіти попечителів округів. Але сама присутність великої кількості навчальних предметів у навчальному плані ремісничих училищ є фактором соціальної адаптації та соціальної мобільності значної кількості учнів (таблиця 2).

Таблиця 2.

Зміст освіти в ремісничих училищах на початку ХХ століття

Найменування навчальної дисципліни	Класи та кількість годин на вивчення предмета					Всього
	I	II	III	IV	V	
1. Наукові предмети						
Закон Божий	1	1	2	2	-	6
Російська мова	2	2	2	2	-	8
Географія	2	1	-	-	-	3
Історія	-	1	1	-	-	2
Арифметика	3	3	-	-	-	6
Алгебра	-	-	2	-	-	2
Геометрія	-	-	2	-	-	2
Фізика	-	-	3	4	-	7

Механіка	-	-	-	-	2	2
Технологія металів і дерева	-	-	-	2	-	2
Рахунок	-	-	-	1	-	1
Загальна кількість годин	8	8	12	14	2	44
2. Графічне мистецтво						
Правопис	2	2	-	-	-	4
Креслення	-	6	6	8	-	20
Малювання	5	4	3	8	-	20
3. Спів	1	1	1	-	-	3
4. Робота в майстернях	22	22	22	22	46	134
Загалом	38	43	44	52	46	

Відомості, наведені у таблиці 2, свідчать про соціалізаційну функцію змісту освіти в ремісничих училищах в Україні, оскільки технічні і загальноосвітні дисципліни займають у ньому однакову частку – по 44 години; переважна більшість навчального часу, проте, відводилася на практичну роботу в майстернях. Метою такого розподілу часу було не лише оволодіння навичками майбутньої професійної діяльності: частина виготовлених учнями ремісничих училищ виробів успішно реалізувалася і давала додаткові кошти на утримання цих навчальних закладів. Фінансування ремісничих училищ Київського учбового округу в 1912 році представлено в таблиці 4.

Таблиця 3.

Фінансування діяльності ремісничих училищ Київського учбового округу у 1912 році (в руб.)

Джерело фінансування	Кошти, руб.	Кошти, у %
З плати за утримання учнів у пансіоні	300,00	0,13
Зі збору за право навчання	3574,03	1,6

З громадських і станових сум	44874,44	20,1
Із земських коштів	62704,81	28,0
З відсотків з пожертвуваних капіталів	3769,05	1,7
З одноразових пожертв	170,61	0,07
Зі спеціальних коштів Міністерства народної освіти	17500,00	7,8
З прибутків від продажу виробів майстерень	17919,34	8,0
З різних джерел	5066,90	2,3
Із залишків від спеціальних коштів за минулий рік	2880,92	1,3
Всього коштів на фінансування	223695,19	

Як засвідчують цифрові дані з таблиці 4., кошти від продажу учнівських виробів склали 8,0 % від загальної суми фінансування. Однак фінансова користь від цих коштів була не настільки суттєвою, як соціальна, оскільки учні під час виготовлення й продажу своїх виробів включалися у процес соціально-економічних відносин у суспільстві і здобували додатковий досвід, необхідний їм згодом у професійній діяльності.

Ще одним чинником, що свідчив на користь соціалізаційної значущості ремісничої освіти, була подальша практична професійна діяльність випускників училищ. Так, звіти попечителя Київського учбового округу засвідчують, що переважна більшість учнів, що закінчили курс навчання в ремісничих училищах, присвятили себе діяльності ремісника. З 22 учнів, що завершили у 1911 році Київське ремісниче училище, 18 продовжили працювати за обраною спеціальністю (столярно-токарною і шорною); один випускник пішов на військову службу, про трьох не було відомостей [7, с.18]. переважна більшість

випускників Полтавського ремісничого училища стали працювати майстрами в різних ремісничих майстернях губернії. Випускники Глухівського ремісничого училища (10 з 14 осіб) стали працювати в майстернях повіту; Чоботарську школу закінчили 14 учнів, всі стали працювати майстрами у столярних і слюсарних майстернях [7, с.18-19.].

Реміснича освіта надавалася дітям також у притулках для дітей-сиріт, що суттєво збільшувало шанси на зростання їх соціального статусу після виходу з притулку. Притулки того часу не надавали, звичайно, необхідного рівня соціальної компетентності дітям, що були позбавлені її формування у мікросоціумі своєї родини. Однак у таких закладах їм забезпечувалися харчування, догляд і елементарне навчання. Приходські притулки того часу можна умовно поділити на стаціонарні та денні. Притулок у розумінні XIX – початку XX століття був закладом утримання, а не виховання чи, тим паче, надання елементарного рівня освіти. При цьому він міг існувати у двох формах – «відкритої системи», коли дітей віддавали до селянських сімей, і «закритої системи», коли вони утримувалися власне в притулку. У контексті проблеми нашого дослідження особливо важливим є можливість отримання у притулку початкових навичок ремісничої професії. Так, при кожному притулку в Російській імперії можна було засновувати ремісничі училища і класи [10].

Таким чином, соціалізаційний вплив ремісничої освіти в Україні в кінці XIX – на початку XX століття полягає у:

- доцільному поєднанні загальноосвітніх і спеціальних предметів у змісті професійної підготовки майбутніх ремісників;
- стратифікаційних можливостях ремісничої освіти щодо відновлення і розвитку робітничого прошарку для різних галузей виробництва;
- можливості продовжити професійну діяльність після закінчення ремісничих училищ і шкіл;
- введенні учнів у систему соціально-економічних стосунків тогочасного суспільства під час навчання у ремісничих училищах і школах;

- соціальному захисті дітей з особливо незахищених груп населення (дітей-сиріт, дітей-інвалідів, дітей біженців тощо).

Список використаної літератури:

1. Нарядько А.В. Благодійність у розвитку освіти в Україні (друга половина XIX – поч. XX ст.): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – Запоріжжя, 2003. – 242 арк.
2. Степанишина О. Господарство графів Браницьких на Київщині і реформа 1861 р. в їхніх маєтках // Студії з історії України. – Т. III. – К., 1930. – 186 с.
3. Задорожнюк А.Б. Ремісничче та фабрично-заводське виробництва в містах і містечках Подільської губернії кінця XVIII – початку XX століття: історичний аспект: Дис. ... канд.іст.наук: 07.00.01. – К, 2002. – 212 с.
4. Аніщенко О.В. Розвиток професійної освіти жінок в Україні (друга половина XIX – початок XX століття): Дис. ... канд. пед.наук: 13.00.04. – К., 2001. – 199 с.
5. Сейко Н.А. Соціальна педагогіка: Курс лекцій. – Житомир: ЖДУ, 2001. 182 с.
6. Отчет попечителя Киевского учебного округа за 1908 г. – К.: Типография Тов-ва Кушнерева, 1909. – 338 с.
7. Отчет попечителя Киевского учебного округа за 1912 г. – К.: Типография Тов-ва Кушнерева, 1913. – 1142 с.
8. Отчет попечителя Киевского учебного округа за 1911 г. – К.: Типография Тов-ва Кушнерева, 1912. – 862 с.
9. Отчет попечителя Киевского учебного округа за 1907 г. – К.: Типография Тов-ва Кушнерева, 1908. – 265 с.
10. Подоба Ф.Г. К вопросу об учреждениях для призрения и воспитания детей //Трудовая помощь. - №10. - 1898. – С. 270-291.

С.М.Ситняковская. Ремесленное образование в Украине (конец XIX – начало XX столетия) как фактор социализации детей и подростков.

В статье изложено социализирующие возможности и главные тенденции развития ремесленного образования в Украине в конце XIX – начале XX столетия. Ремесленные школы и училища представлены как фактор социализации детей школьного возраста, в том числе и с незащищенных групп населения Украины.

S.Sitnyakovskaya. Handicraft Education In Ukraine (end of XIX – beg of XX century) As a Factor Of Children Socialization.

In the article it is said about the socialization abilities and main tendencies of development of handicraft education in Ukraine at the end of XIX – beginning of XX century. Handicraft secondary schools are represented as a factor of children socialization, concerning children from the socially unprotected families.